

Zenovie Cârlugea

„BESZERVEZÉSI” KAMPÁNY AZ ’50-ES ÉVEKBEN: A CONSTANTIN BRÂNCUȘI-ÜGY

Miként az emigránsok többsége, úgy Brâncuși is a román hírszerzés figyelmének középpontjában állt, mi több, egy sikertelen „beszerzési” kampány is irányult ellene. Nagy szerencséjét e téren annak köszönhette, hogy hangosan és széles publikum előtt sohasem exponálta magát politikailag, azon egyszerű megfontolásból kifolyólag, hogy ne tegye ki személyét semmilyen fenyegető veszélynek. Hiányzott belőle a politikai elhivatottság, ám azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a Târgu-Jiu-i szoboregyüttest a művész, aki követte a hazájában zajló eseményeket, Arethia Tătărescu „megrendelésére” készítette el, aki a liberális miniszterelnök, George Tătărescu (II. Károly király koronatanácsának tagja) felesége volt. A Tătărescu-kormány bukása után, és azt követően, hogy a művész távollétében sor került a Târgu-Jiu-i szoboregyüttes leleplezésére 1938. október 27-én, majd a háború kitörésével, és különösen azzal, hogy a világháború után beindul Románia sztálini elvek alapján történő erőszakos kommunizálása, végleg szétfoszlottak Brâncuși hazalátogatásának reményei.

A rendszerváltozás, a régi politikai elit (köztük G. Tătărescu) bebörtönzése és ezt követően a Tătărescu családra szakadó meghurcolási felhajtás minden bizonnyal befolyásolta Brâncuși-t abban, hogy fenntartásokkal viseltessék az új hatóságokkal szemben, jóllehet azok az 1956–57-es években „egész kampányt szerveztek a művész hazacsábítása érdekében, amelynek azonban messzehangzó sikertelenség lett a vége”, ahogyan Ovidiu Bozgan kutató minősíti a történeteket.¹

Az új rendszer hitelessé tétele, legitimálása érdekében a hatóságok néhány kiállítást szerveztek, amelyek közvetlen célja az lehetett, hogy hangot adjanak a művészek megbecsülésének és a kultúrpolitikában megnyilvánuló új értékítéleti „nyitásnak”. Minekutána 1950-ben Theodor Pallady festőt a milícia nonkonformizmus és kémkedés

1 Vö.: Doina Lemny – Cristian-Robert Velescu: *Brâncuși inedit*. București, 2004, Editura Humanitas.

vádjával letartóztatta, hirtelen pálfordulattal most rehabilitálják, és művészete teljes elismertetését kifejezendő, 1956. július 11-én megszervezik a „Retrospektív Theodor Pallady-kiállítást”. 1956. október 6-án Gh. Anghel szobrász is hasonló esemény főszereplőjévé válik. A fentiekkel egybehangzó „rehabilitációban” és „elismerésben” részesül a kormánypárt és az állami szervek részéről 1956. december 1-jén C. Brâncuși is, akinek 13 szobra szerepeltetésével a Bukaresti Művészeti Múzeum szervez kisebb gyűjteményes kiállítást (ezt megelőzően, ugyanez év augusztusában a Craiovai Művészeti Múzeumban állították ki a művész néhány szobrát).

Tanulmányozva Brâncuși nemrég megjelentetett levelezését azokkal a személyekkel, akik bejáratosak voltak az Impasse Ronsin 11. szám alatti műhelyébe, számot adhattam magamnak arról, hogy milyen galád „beszervezési” eljárás folyt a művész „hazacsábítása” érdekében: érdekes tények kerültek napvilágra ez ügyben, amelyek összehangolt „beszervezési kampány” tényére engednek következtetni.

De mindenekelőtt szólnom kell arról, hogy jóval a romániai totalitarista rendszer uralomra kerülése előtt Brâncuși párizsi műhelyében valóban számos tanítvány, különböző beállítottságú csodálók sokasága megfordult, vagy egyszerűen olyan honfitársak, akik átmenetileg tartózkodtak csak a francia fővárosban, olyanok, akik őszinte érdeklődéssel és csodálattal viszonyultak a nagy művész személyéhez. Voltak olyanok is, akik személyes előnyöket, anyagi hasznot próbáltak a művésztől kicsalni, személyes ügyeik intézéséhez kísérelték meg igénybe venni ennek segítségét, vagy csak egyszerűen némely szolgáltatásokat próbáltak meg tőle kicsikarni (lásd a Pătrașcu-családdal folytatott levelezést!).

Ha közelebbről, tüzetesebben megvizsgáljuk az '50-es évekbeli levelezőtársak listáját, olyan levelekre, üzenetekre bukkanunk, amelyek arról vallanak, hogy ezen levelek feladói az Impasse Ronsin 11. szám lakójának belső ismeretségi köréhez tartóztak (jó ismerősök, intim barátok, „a ház vendégei”). Ezek közül például Ioana és Hortense Cisek 1954 karácsonyán, valamint 1955-ben Konstantin- (Szilárd) és Ilona napkor Münchenből küldenek üdvözetet; Viorica és Edmond Drouhet 1954. július 27-én Tirolból küldik „tiszteletteljes üdvözetüket”, a „szomszédnak szánt kedves köszöntésüket”; Constantin-Virgil Gheorghiu, az avantgarde vonzáskörébe tartozó költő és zongoraművész

(1905–1977), aki 1948. szeptember 18-i üzenetében mint a brâncuși-mű csodálója, kellő tisztelettel kéri a művészt, hogy „a közelében tartozkódhassék, és szolgálhassa őt”; Daniel Gheată festő, aki a rhone-i szanatórium betegeként mint megismételt orvosi műtétek szenvedő alanya, testi nyavalyáit érzékeny lélekkel, de méltósággal viselve fordult a művészhez kisebb anyagi juttatásokért; Maria és L. Popovici 1953-as santanderi utazásuk alkalmából 1955. május 21-én Madridból köszöntik Brâncuși-t; G. Cota abbeli reményének ad hangot, hogy újra „látni fogja, ha helyre áll az egészsége”; Leonardo Steehouvers 1949. december 16-án Rotterdamból küldi köszönetét „az Önnel, valamint Istrati és Dragu barátainkkal eltöltött szép órákért”; V. és Ludmilla Mälinar „a Szent Húsvéti Ünnepek alkalmából” köszönti 1953. április 5-én...

A művész közeli ismeretségi köréhez tartozik az akkoriban „hivatalossági” szerepkört is betöltő román festő, Petre Suțianu (1910-ben született, az 1930-as években a különféle szalonokban állított ki több alkalommal), aki 1951. november 12-én Santiago de Chiléből keltezi a művésznek küldött levelét. A szóban forgó festő Brâncuși-sal történt párizsi találkozása után azért utazott Buenos Airesbe, hogy találkozzék az itteni volt román konzullal (akivel Brâncuși levelezésben állt), és hogy nyomára bukkanjon George Theodorescunak, a bohém életvitelt folytató Brâncuși-tanítványnak, aki dél-amerikai bolyongásai során valamilyen súlyos nyavalyában megbetegedett. Buenos Airesből, ahol felkereste honfitársait, Petre Suțianu az Andok gerincén át keres magának (szó szerint!) repülőutat Santiago de Chile irányába. Innen küldi óhaját, hogy ha a Jóisten megsegíti, „Párizsban fogok majd újra leszállni, hogy viszontlássuk egymást”. Ugyancsak ez a távoli és hűséges „nagyrabecsülő” fejezi ki rosszállását amiatt, hogy „senki az Impasse Ronsin 11. szám alatt lakók közül nem ír és nem válaszol egyetlen sort se már sokadik postalapomra” (1952. május 13-i levél). Vajon miért nem? Ám „ha úgy adja majd a Jóisten, újra találkozni fogunk mindannyian, ugyanúgy, mint máskor is az Impasse Ronsin 11. szám alatti műhelyben” (1955. december 21.). Fent nevezett szerző egy másik, Santiago de Chiléből írt, dátum nélküli levelezőlapjában annak az óhajának ad hangot, hogy jó egészségben lássa viszont a művészt, és hogy majd elkoccintsanak együtt egy pohár jó „rouge”-t, ugyanakkor a Santiago de Chile-i „szép és hamis lányokról” cseveg.

Vajon a Nagy Brâncuși nyomkövetésére és megfigyelésére kirendelt operatív gépezet eszköze volt-e ez a Petre Suțianu is, aki diplomatai fedő-beosztással távolról figyelgette a szobrász életének megnyilvánulásait, vagy pedig valamely kalandvágyó, dél-amerikai tájakon kóborló szellemmel van dolgunk, mint amilyen a sorsverte George Theodorescu is lehetett?

A tudományos és művészeti érdeklődésű párizsi román egyetemisták egy szervezete működött ekkor a francia fővárosban. Ennek a *Cercle des Étudiants Roumains* (Román Egyetemisták Köre) nevű szervezetnek a tagja volt egy Emil Damian nevű festő is, Brâncuși jóbarátja, akinek a haláláról majdan a feleség, Zoe E. Damian tudósítja otthonról a szobrászt (1920).

A művészeti és tudományos szakkör tagjai között ebben az időszakban ott találunk egy bizonyos Jean C. Levadittit is, akinek birtokában volt a *Supliciu* (Gyötrődés) című Brâncuși-szobor egyik változata. 1953. szeptember 12-én kelt levelében fent nevezett személy az édesapja haláláról értesíti a szobrászt, amiből kiderül, hogy baráti viszonyban állt ezzel a családdal, az édesapát betegsége alatt személyesen, virágcsokkal kereste fel.

Isten mentsen attól, hogy Jean C. Levadittit valamiféle implikációval is vádolnánk a Brâncuși-ügyben, ugyanúgy, mint ahogyan nem illeti vád Brâncuși első monográfia-írójának, V. G. Paleolognak Párizsban tartózkodó fiait, Dispré és Tretie Paleologot sem, akiket a nagy művész kicsi gyermekkorukban a térdén ringatott, s akiket az édesapjuk a Brâncuși iránti megbecsülés és tisztelet szellemében nevelt, és akik, felnevekedvén, a szobrász őszinte híveivé váltak. Őáltaluk őrizte a kapcsolatot Brâncuși hajdani jóbarátjával, az odahaza tarózkodó V. G. Paleologgal, aki az ideológiai elnyomásnak abban az időszakában (ugyanúgy, mint Petre Pandrea) Corlate-Dolji ősi birtokán teljes elszigeteltségben és visszavonultságban a gazdálkodásnak szentelte életét.

A már említett Román Egyetemisták Köre mintájára az '50-es években megalakult Párizsban a *Centre Roumain de Recherches sous l'Égide de l'Académie de Paris* (a Párizsi Akadémia Égisze alatt Működő Román Kutatóközpont), amelynek tiszteletbeli elnöke maga Mircea Eliade volt. 1950. július 18-án a Kutatóközpont főtitkára, Octavian Vuia a szakkör munkájáról levélbeli tudósítást küld Brâncuși-nak, és felkéri,

hogy csatlakozzék tiszteletbeli tag minőségben olyan neves filozófusok társaságához, mint Martin Heidegger, Ortega y Gasset, Eugenio d'Ors, valamint a kor más kiválóságaihoz. A Nyugatra szakadt román előd-generációk kulturális, akadémiai hagyományainak eszméjével példálózva, de ugyanakkor hízelkedve is, ami a levél szellemében és betűjében kifejezett abszolút magasztalást illeti, ez az üzenet beszédes példája annak a megbecsülésnek, amely bizonyos párizsi román körök részéről fogalmazódott meg a szobrász iránt, s akik igyekeztek megőrizni a nemzeti öntudat élő hangját az egyetemes értékek nemzetközi koncertjében. Még megemlíjtük, hogy a heideggeri filozófia kiváló ismerője, Octavian Vuia, aki a *Keresztény világ* című adás szerkesztője volt a Szabad Európa Rádióban, egy kiváló tanulmány szerzője is ugyanakkor, amely román fordításban még nem jelent meg: *Remontée aux sources de la pensée occidentale* (Visszatérés a nyugati gondolkodás forrásaihoz).

Íme az 1950. július 18-i, Mircea Eliade jóváhagyásával Brâncuși-nak elküldött levél:

„Nagyrabecsült Mester!

Nem tudom, hogy hallott-e már valamit a Román Kutatóközpont tevékenységéről, amelynek tagjai között ott találjuk a Nyugatra szakadt fiatalabb román generációk legkreatívabb elemeit, akiknek vezére a híres román orientalista és író, Mircea Eliade. E román kutatási központ megszervezésének ötletét, amely mint szabad felsőfokú tanulmányi intézmény működik a Párizsi Egyetem keretében, a történelem nagy megpróbáltatásainak úgyszintén kitett előző, 1848–58-as román emigráns-generáció példája szolgáltatta számunkra. Ugyancsak itt, Párizsban Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Cuza fejedelem példája. Az egyetlen magas, akadémiai szintű nyugati román intézményről lévén szó, ez mind aktív, mind pedig tiszteletbeli tagjai sorába tömörítette már eddig is a nagy román nemzetközi hírességeket, akik közül Ön a legjelentősebb. A nagy francia festő és teoretikus, Del Marle úr, aki az ősszel fog előadássorozatot tartani a kutatásközpontunk keretében, elsősorban Önt említi úgy, mint akinek a modern művészeti forradalomban meghatározó szerepe van. Ugyancsak ismerős előttünk az Ön ódzkodása minden konvencionális formától. Ami azonban az általunk létrehozott intézmény szigorúan rigurózus kutatási munkáját illeti, távol áll tőlünk mind a felületes nagyvilági szellem,

gondolkodás, mind pedig az olcsó öntömjenezés gyakorlata. Felajánljuk Önnek, hogy szíveskedjék elfogadni a tiszteletbeli tagságot, olyan hírességek mellett, mint Martin Heidegger, Ortega y Gasset, Eugenio d’Ors, Louis Lavelle, Mendez y Pidal vagy Dr. Maranon és mások. E célból kérem beleegyezését abba, hogy még e hét folyamán személyesen találkozhassunk, amely alkalomból részletesebben kifejthetném kutatóközpontunk eddigi tevékenységét és jövőbeli terveit.

Hón szeretett Mester, fogadja legmagasabbrendű elismerésünket!

*Octavian Vuia,
a Párizsi Román Kutatóközpont főtájkára”*

Figyelmünket rendkívüli módon felhívta magára Aurel Pampu két levele, amelyekre a Brâncuși-levéltár legutóbbi publikációi között akadtunk. Fent nevezett nem más, mint „ancien assistant de l’Université de Cluj-Roumanie, attaché de recherches au C.N.R.S.” (a Kolozsvári Egyetem egykori tanárhelyettese, kutatási attasé a C.N.R.S. keretében), fent nevezett felesége pedig, Hélène Pampu asszony „licenciée ès lettres de l’Université de Paris” (a Párizsi Egyetem bölcsészkarának licenciátusa). A Brâncuși-levéltár a feleség három és a férj két névjegykártyáját őrzi.

Az egykori asszisztens, Aurel Pampu, miután közli a művésszel, hogy éppenséggel a Sorbonne rektora, Gustave Roussy, valamint Francis Jourdin „öreg mester” és Louis Marin volt miniszter fejezték ki óhajukat, hogy meg szeretnék látogatni, és nagyon sajnálják, hogy erre mindeztidáig még nem kerülhetett sor, a következőket írja ebben az 1945. június 25-én kelt levelében:

„Tisztelt Mester,

más személyek is megkértek már arra, hogy ismételjük meg a műhelyében tett legutóbbi látogatásunkat. A nagyvilág érdeklődik Ön iránt, és nagyrabecsüli művét. Az idő rövidsége azonban nem tette lehetővé, hogy valamennyien mind meglátogassák azok a személyek (áthúzott szövegrész), akik ígéretükben ezt megfogadták. Továbbá, az Ön által megszabott látogatói szám nem teszi lehetővé, hogy mind meglátogassák azok, akik el szeretnének jönni. Ószintén remélem, hogy legközelebb – az Ön beleegyezésével – valamennyiük érdeklődését kielégíthetjük. Szívepesve várom a

vizszontlátás napját (telefonon fogom kérni előtte az Ön jóváhagyását), ezennel zárom soraimat, kérve alázattal, hogy fogadja őszinte nagyrabecsülésemet és csodálatomat.

*A. Pampu,
rue Thouin, 12,- Paris (5e)."*

A második levélből a rejtett szándék méginkább kiviláglik. A levélben, amely 1956. december 30-án kelt, a Nagy Brâncuși „beszervezési” („hazacsábítási”) kapány-időszakának csúcspontján, a román nép és állam általi általános elismertetés kivitelezését megígérő levélíró nyilvánvalóvá teszi a címzett előtt (akit hazahív) az ebben a rendszerben elfoglalt saját pozícióját akkor, amikor személyesen hivatkozik arra, hogy „azonnal meghozza e célból a szükséges intézkedéseket”. Amikor „az erre felhatalmazott emberek nevében” beszél, Aurel Pampu fennhangon hirdet egy olyan retorikát, amelyet Brâncuși bizonyára megmosolyoghatott: „hazánk készen áll arra, hogy annyszor fogadja Önt, ahányszor csak idelátogatni kedve támad...” De legjobb lesz, ha ideírom a levél teljes szövegét, amely mind betű szerint, mind pedig szellemében a szobrász „beszervezése” és „hazacsábítása” érdekében az 1955–56-os időszakban folytatott széleskörű kampány hiteles dokumentuma:

„Igen Tisztelt Mester!

Nem tudom, hogy még emlékszik-e rám. 1950-ig a feleségemmel együtt számtalanszor meglátogattuk. Egy alkalommal egy brosúrával is megajándékoztam, amelyet az idős és becsületes műkritikus, Paleologu írt Önről. Emlékszik-e még erre? Békésebb időket éltünk még akkor, jobbnak tüntek az emberek is, késznek mutatkozva arra, hogy több megértést tanúsítsanak egymás iránt, mint a mostaniak. 1951 óta én is és a feleségem is idehaza élünk, és gyakran gondolunk mind Önre, mind pedig a magasztos műre, amelyre oly büszke ma az országunk. Néhány napja nyílt meg a Köztársaság Művészeti Múzeumában egy ragyogó C. Brâncuși-kiállítás (1956. december 1-jén – a Szerző megjegyzése). Csak sajnálhatjuk, hogy mégis hiányoznak innen a legnagyobb művek, amelyeket az Ön zsenije adott az emberiségnek. Művészeti és állami vezetőink szerették volna, ha lehetőségünk lenne minél több munkáját kiállítani Önnek. Hivatalos személyek szájából hallottam, hogy ha Ön óhajtana látogatóba jönni, most vagy a tavaszon, akár egy-két hónapra is, a művészetek hercegéhez méltó fogadtatásban részesülne,

olyanban, amely kijár a legnagyobb lángésznek, akit ez az ősi föld adott Eminescu és Enescu óta. Hiszem, hogy ha jönne, alkalma adódnék meglátogatni szülőföldjét, Gorj tájait, a festői Gorj vidékét évszázados erdőségeivel és elragadó völgyeivel, felszökkenő, tovairamodó vadcsapatokkal és ezüstös vízeséseivel. Hazánk készen áll arra, hogy annyiszor fogadja Önt, ahányszor csak idelátogatni kedve támad..., megszállhatna akárhol, ahol éppen kedve tartja, hetekig, hónapokig, ameddig a szíve óhajtana. Ha éppen úgy akarná, hozhatna magával nagyszerű munkáiból, akár csupán csak a kiállítás idejére, akár – esetleg – eladás céljából a mi Művészeti Múzeumunk számára. Itt-tartózkodása idejére, biztosíthatom, hogy Bukarestben vagy akárhol az országban a lakhatására villát bocsátanának majd a rendelkezésére, ahol mindennel ellátnák, amit a szíve-lelke kíván. Tudomására hozom, hogy ezen a nyáron 2-3 hónapra látogatást tettek a hazában olyan Amerikába szakadt honfitársaink, akik közül sokan 30-40 éve nem látták szülőhazájukat. Jöhettek, mehettek, járhatták az országot széltében-hosszában kedvük szerint, teleszívhatták tüdejüket az itthoni erdők tiszta levegőjével, könnybelábadt szemmel olthatták égő honvágyukat végigbarangolva újra szülőfalujuk tájait. Kérem, Drága Mester, miután döntött a fent elmondottak tekintetében, néhány sorban szíveskedjék értesíteni engem is, hogy azonnal meghozzam e célból a szükséges intézkedéseket. Az új, 1957. év küszöbén jó egészséget kívánok Önnek, tiszta szívből óhajtva azt, hogy a szülőhazában egészségben újra láthassuk Önt. Őszintén hiszem, hogy a nép számára az Ön látogatása nagy ünnepet fog jelenteni majd. Éljen sokáig, Drága Mester, 100 évig legalább, alkotó erőben és egészségben, amilyennek szerencsénk volt, nekem és a feleségemnek Önt megismerni. Maradok, a legközelebbi viszontlátás reményében, az Ön leghűségesebb csodálója, és zárom soraimat a legmélyebb hálaérzet kifejezésével a feledhetetlen lelki gyönyört jelentő órákért, amelyeket a művészet templomának számító műhelyében az Ön jóvoltából együtt eltölthettünk,

Aurel Pampu”

*

1957. február 28-án Octavian Bârlea egy Rómából küldött, géppel írt levélben adja tudomására a szobrásznak egy tudósokból és művészekből álló társaság megalakulásának a tervét, amelyet a „Nyugaton élő elit értelmiségiek” kezdeményeztek, felkérve, hogy „csatlakozzék”:

„Igen Tisztelt Mester!

A Nyugatra szakadt értelmiségiek legjobbjainak összefogása céljából jött létre a tudományos és művészeti életben tevékenykedő szakemberek szövetségének statútum-tervezete, amelyet bátorítottam e levélhez mellékelni. Állhatatossággal kérem Önt, Nagyrabecsült Mester, hogy szíveskedjék csatlakozni e kezdeményezéshez, és megosztani velünk a jelen tervünkkel kapcsolatos észrevételeit.

Igen Tisztelt Mester, kérem fogadja részemről kiváló nagyrabecsülésem biztosítékát!

Brâncuși Mesternek
Impasse Ronsin 11. Paris, 15e”

Természetesen Brâncuși-t nem érdekelte a tervezet, így nem is csatlakozott a kezdeményezéshez, mint ahogyan távol tartotta magát bármely „beszervezési” próbálkozástól, függetlenül attól, hogy milyen formában, külsőségek között nyilvánult is az meg.

*

Sok mendemonda született arról, ami az utolsó éveit élő Brâncuși és a román állam közti feszült viszony fennállását illeti, sőt, annak a híre is szárnyra kelt, hogy a kommunista hatóságok visszautasították a nagy művész által halála előtt tett nagylelkű felajánlást: mégpedig halhatatlan műveinek a román állam számára történő birtokbaadása tekintetében. És hogy ebből eredeztethető a művész azon döntése, hogy a francia államra hagyományozza örökségként műhelyét, a művész halála bekövetkezése pillanatában benne fellelhető valamennyi műalkotással, szerszámokkal, berendezési tárgyakkal egyetemben, mint ahogyan ezt a tényállást az 1956. április 12-én hivatalosan megszövegezett testamentum is megőrökíti, a végrendelet végrehajtásáért felelős személyül Pascu Anastasiut hatalmazva fel, örökösként pedig az Alexandru Istrati és Natalia Dumitrescu családot nevezve meg.

Időközben, természetesen, a román hatóságok tudomására jutott, hogy Brâncuși még 1952-ben kérvényezte a francia állampolgárságot (amelyet 1952. augusztus 1-jén meg is kap). Ámde ez a dolog az után következett be, hogy (helyi kezdeményezésre) elhatározást nyer a Târgu-Jiu-i *Végtelen oszlop* lebontása, amelynek előzményei között

megemlíjtük a Román Népköztársaság Akadémiájának 1951. február 28-i és március 7-i üléseit, amelyek Brâncuși szobrászművészetét „kozmetopolitának”, a „formalizmus kifejeződésének”, „realizmusellenesnek” bélyegzik. A Brâncuși-ra és művészetére vonatkozó minősítések között szerepelt továbbá, hogy „ő az a művész, aki körül tömörülnek a művészetek antidemokratái”, és „művészete ellentmond a tükrözés lenini elveinek”.

Idézzünk a március 7-i ülés jegyzőkönyvéből:

„Oprescu akad. elvt. mondta, hogy Călinescu elvt. jegyzéke tisztázott egy sor fontos kérdést. Őurasága rámutat arra, hogy az adatok és tények, amelyeket Őurasága (ti. Călinescu) Brâncuși-sal kapcsolatosan idéz, aki egy kevésbé ismert alak, kiemelik őszinteség-hiányát, tehetséges emberként jellemzik, aki előtt nagy jövő állt, különösképpen tevékenysége első szakaszában, de aki divatos párizsi szobrászok hatása alá kerülve, akik a határtalanság és kubizmus művelői, formalistává vált, és még akkor is, amikor a népművészetekből vesz kölcsön bizonyos elemeket, bizarr formavilágával a polgári társadalom morbid ízlésére alapoz.”

Továbbá:

„Graur prof. elvt. ellenzi Brâncuși szobrainak, aki körül tömörülnek a művészetek antidemokrata alakjai, az R.N.K. Művészeti Múzeuma általi elfogadását (átvételét). Őurasága kéri, hogy a szekció ülésén tárgyalják meg a jövőben a jelentés szerzője által megoldott, közzétett és megvitatásra javasolt problémákat.”

A fentiekből szerzünk tudomást G. Călinescu akadémikus ígéretéről, hogy közleményben fogja „tisztázni” a problémát. A közlemény megvitatására sor került, a nagy irodalomkritikus jobb ügyszó méltó buzgalommal áperté az alábbiakat jelenti (minimalizálva ezzel a Végtelen oszlop és mindmegannyi halhatatlan szobrászati remekmű alkotójának érdemeit):

„Valamennyien emlékszünk még a – mondhatni – viharos ülésre, de amely mégis megmaradt az akadémizmus határain belül, amelyen Jalea szaktárs a művészetekben érvényesülő realizmusról értekezett, vehemens

kritikát fogalmazva meg a formalizmus ellen, elítélve a »kései« Paciureát, és hogyha az emlékezetem nem csal, elmarasztalva Brâncuși-t is. (...)

Amikor tehát Brâncuși megtagadja Michelangelót, beefsteak-gyártónak nevezve a reneszánsz alkotót, a saját szobrászat-ellenes mentalitását árulja el, egybehangzóan a saját maga által művelt dekoratív, érzéki és absztrakt, ám egyáltalán nem plasztikus produkcióival. Izom nélkül, amely az emberi érthetőség anyagi kifejeződése, nem képzelhető el szobor (...). Összefoglalva: az én ellenvetésem nem utasítja el viszonylagos érvényességét Jalea szaktársunk nézőpontjának, hanem különbséget tesz lényeges és mellékes között. Brâncuși talán a szobrászművészet olyan alkotója, aki a szobrászat sajátos eszközeire alapoz? Ebben az esetben – természetesen – az impresszionisztikus kifejezési eszközöknek kötelező jelleggel magából az alkotásból kellene származniuk, és mint ilyenekhez kellene hozzájuk viszonyulni. (...)

Hogyha Brâncuși, mint ahogy tűnik (különben ő maga is ezt tartja saját magáról) művészeti motívumokkal operáló személyiség, esztéta, plasztikus mutatványokkal demonstráló eretnek, az egész vita didaktikai és formalista szintre tevődik át.

Jalea elvt. azt állította, hogy Brâncuși számot tarthat szocialista érdeklődésünkre, mivelhogy a folklórra támaszkodik. Azonban éppen itt a bökkenő! A szocialista művészet, magára vállalva a klasszicizmus alapvető álláspontját, mint meghatározó tényezőre elsősorban a népre alapoz, és csupán ebbe az irányba haladva jut el a folklórig (...). A képzőművészeti folklórt művelve Brâncuși, mint ahogy azt Oprescu szaktárs jogosan vette észre, vérmérséklet szempontjából a szürrealizmus vonalán helyezkedik el, amely lelkesedik a primitív művészetek képzőművészeti automatizmusaiért, »kizárva – mint ahogyan Bréton megjegyezte – a tudatosság által gyakorolt legkisebb kontrollt is.« Brâncuși művészete még a Gaugin által gyakorolt festészet nivóját sem éri el, mivel ezen utóbbi művészetében végbemegy az exotikus lélek klasszicizálódási folyamata azáltal, hogy a sohasem tapasztalt formakincs felhasználásával az ésszerűt kutatja, amely megzavarhatja egy pillanatra nyugati öntudatunkat. A szürrealista jellegű folklorizmus a tömegek számára megközelíthetetlen, hisz ők a művészetben az érthetőt, felfoghatókat kutatják, amaz pedig az érzéki különcködők vadászterülete. »A művészet a népé. Legmélyebb gyökereivel kell behatolnia a legszélesebb dolgozó néptömegek közé.« Ez a lenini meghatározás tökéletes összhangban áll a klasszikus esztétika elveivel. (...)

Brâncuși művének jelentéséről azt mondják meg nekünk, hogy realista jellegű-e a szó valódi, nem pedig közhelyszerű értelmében, hogy Brâncuși a világ képzőművészeti értelmezéséhez kínál-e megoldást? Hogyha igen, a technikai jellegű kísérletezések csak ezután jönnek számításba. Ezeket az elméleti jellegű megjegyzéseimet csak azért sorakoztattam fel, hogy közelebb vigyenek az igazság megtalálásához, nem pedig azért, hogy valamiben is Jalea kollégának kellemetlenséget okozzak. Azonban én azt a megállapítást is tettem, amelynek értelme csak most vált teljesen világossá, hogy ideológiai szempontból Paciurea és Brâncuși művészetének íve a realizmus nevében történő elmarasztalástól a Brâncuși felmagasztalásáig 180 fokos fordulatot tartalmaz. Ezt azért jelentem ki, mert nagy meglepetésemre egy elvtárs, aki a szekciónkban fontos ellenőrző szerepet tölt be, tehát kiemelten politikai jellegű tényezőnek számít, kijelentette, hogy vitánkat (a fenti hozzászólást is beleértve) két tévedés mätelyezte meg: az egyik az anekdotának tett engedmény (e váddal Oprescu kollégánkat célozva meg, aki nem követett el egyebet, mint azt, hogy lejáratta Brâncuși művészetfelfogását), a másik pedig, hogy a szigorúan szakmai vitába ideológiai elhajlásra vonatkozó kifogások keveredtek. (...)

Amikor eleget tettünk a meghívásnak, hogy az RNK Akadémiájának a tagjai sorába felvegyenek, nagyon is világos volt előttünk, hogy az Akadémia ideológiai jelleggel bír, osztály-, így tehát politikai jelleggel, hogy a helyes ideológiai pozíciót éppenséggel ez a mostani kapitális kérdés megválaszolása jelenti, amelyről nekünk elmélkednünk kell (...). A mi esetünkben maga a tárgyválasztás és a tapsolással megerősített javaslat, ami a vita meghosszabbítására vonatkozott, tünhet kockázatosnak. Még abban az esetben is, hogyha a művészettörténet valamiképpen helyet szorítana Brâncuși számára, pontosan tudjuk, hogy jelen pillanatban őt dicsőíteni az elhangzott formalizmus-ellenes expozé után, éppenséggel tüntetésszámba menne, de legalábbis elkülönülésnek minősülne, mintha valaki megpróbálkoznék azzal, hogy itt most Urmuzról emlékezzék meg, és az ő Pálnia și Stamate (A tölcser és Stamate) című művéről...”

Íme, milyen ideológiai, kulturális és politikai szöveggörnyezetben került forgalomba ez idő tájt Romániában Constantin Brâncuși neve. Természetesen, maga a művész tisztában volt azzal, hogy mi folyik a hazájában, és a hatóságok minden látszólagos jóígyekezete ellenére, akik arról akarják meggyőzni, hogy 1956-ban meglátogassa a hazáját,

még hogyha a művész hajlandóságot mutatott volna is erre, nem volt olyan egészségi állapotban, hogy megtehesse. 1955. január 6-án egy esés következtében eltörte a combcsontját, emiatt május 3-áig a suresnes-i Foch kórházban kezelik. A Miess van der Roche és Doina Lemny által elképzelt, a New York-i Seagram-épület elé tervezett óriási Úrmadár-szobor, tervét tekintve kivitelezetlen marad, s hasonlóképpen, a művész megromlott egészségi állapota miatt csupán a fenséges elképzelés fázisáig jut el a rozsdamentes acélból tervezett monumentális, 40 m-es *Végtelen oszlop* a Michigan-tó partján, amelyet a chicagói városháza rendelt, úgyszintén csupán az ideák szintjéig jut el a párizsi Unesco-parkba tervezett saját emlékmű megvalósítása is.

A romániai kommunista hatóságoknak a visszautasítás miatt nem marad más választása, mint hogy a 80. életévét betöltött mester ünneplésére (Európában elsőként) Brâncuși-emlékkiállítását szervezzék a Bukaresti Művészeti Múzeumban. (1956. december 1.). A kiállítás – végül is – az utókor részéről történő „tiszteletadássá” sikeredett, mivel az idős mester – sztoikus beletörődéssel viselve az életkor és betegségek miatti terheket – 1957. március 16-án párizsi műhelyében visszaadta lelkét a Teremtőjének, azon személyek által virrasztatva, akiket végrendelete végrehajtóivá léptetett elő.

*

Valós tény, hogy a szobrász meghívást kapott az ország meglátogatására, mint ahogy ezt a cikkünkben közreadott, A. Pampu által 1956. december 30-án írt levél is igazolja, amelyben a levélíró arról számol be, hogy „autorizált személyek” megbízásából küldött meghívólevelet az idős mesternek. Ebbe a „beszervezési” kampányba tartozik a román államnak az a gesztusa, amelyről a néhai, gorji illetőségű Constantin Peștișanu számol be közvetlenül halála előtt, levélformában megírt emlékiratában:

„A Brâncuși-ügy

1965-ben kabinet-igazgató voltam a Minisztertanácsban (Miron Constantinescu főnöksége alatt), aki Constanța Crăciun kultuszminiszterrel egybehangzóan a következőket mondta nekem: »Te peștișani-i vagy, ismered-e Brâncuși-t és a Târgu-Jiu-i alkotásait?« Azt válaszoltam, igen! »Megpróbálkoztunk azzal, hogy hivatalos úton rávegyük arra, hogy a

Kormány meghívottjaként meglátogassa Romániát, de visszautasította. Megtudtuk azt, hogy létezik egy unokahúga, Ioana, a lánytestvére gyermeke, és hogy te is, a szüleid révén, egyik távolabbi, ám elismert unokaöccse vagy! Utasítás: kutatsd fel ezt a Ioana (Jeana) nevű unokahúgot, abban a minőségemben, amivel rendelkezel, és hívjátok meg Brâncuși-t, hogy látogasson el Romániába, a Román Állam kizárólagos költségén (itt tartózkodhat, amennyi ideig akar, azt látogathatja meg, amit éppen óhajt stb.).«

Felvettük a kapcsolatot egy építésszel, aki egyúttal hozzáértő fotográfus is, és azzal a feladattal ruháztuk fel, hogy hozzon össze egy albumot, színes fotókkal (Franciaországból szereztünk be megfelelő filmet), Hobitán, Brădiceni-en, Peștișani-on, a craiovai útról, a művész itteni iskoláiról készült felvételekkel, a craiovai, majd Bukarestben kifejtett tevékenységéről, egészen addig az ideig, amíg elhagyta Romániát.

Miután elkészült az album, megrendeltünk és beszereztünk Peștișani-Hobitáról egy lehántott, fehér fűzfavesszőből font kosarat és egy faragott fakulacsot saucái cujkával megtöltve, gorji varrottásokat és egyéb, fából faragott, peștișani-i népművészeti tárgyakat helyezve még a kosárba. Még azt a tanácsot is kaptuk, hogy a meghívólevelet ne írógépen, hanem kézzel írjuk. A felsorolt dolgokkal így megpakolt kosarat a Külügyminisztérium révén a párizsi román nagykövetségre juttattuk el, hogy a mester számára kézbesítsék.

Az első melléfogás (szabotázs talán?) az volt, hogy a nagykövetségek az ajándék átadását éppenséggel augusztus 23-ára időzítették. A szobrász köré összeverődött »család« (emigránsok egy csoportja), akik szigorú ellenőrzésnek vetették alá mindazt, ami bejutott Brâncuși-hoz vagy kijutott onnan (a személy, aki a csomagot vitte, jelentett minderről), azonnal közbelépett, mondván: »Nem veszed észre, hogy a Román Kormány mesterkedése ez is, abból a célból, hogy elkapjanak, és Romániába tuszkoljanak? Augusztus 23-án hozták a csomagot, kommunisták az unokáid is mind, és a Kormány szolgálatában állnak!« Tudtam (hallottam róla), hogy megveszekedett antikommunista az öreg.

S az eredmény? Visszautasította a meghívást (azt már nem tudom, hogy az ajándékot is!), és mégcsak nem is válaszolt írásban a meghívásra! Ugyanez év őszén az R.N.B. egyik alelnöke (pénzügyminiszter-helyettes) egyik hivatalos párizsi útja alkalmából meglátogatta. Hazatérve, mielőtt jelentésadásra bement volna Miron Constantinescuhoz, felkeresett engem, és a következőket mondta: »Peștișanu, az Öregúr nagyon beteg (szélütés!),

már nem sok ideje van hátra, a 'család' pedig, amely köréje telepedett, annak az ürügye alatt, hogy román ételeket főz neki, gutaités esetén ellenjavalt töltöttkáposztával tömi, és egyéb, egészségre ártalmas, nehéz ételekkel táplálja. Négy szemkört beszélgetve vele, megemlítette a ti meghívóleveleket, ahogy mondta, a 'maga ágyán' szeretne meghalni, Romániában, de már nem képes utazni, ám ha mégis, valaki, az unokahúga vagy unokaöccse közül kísérje haza.«

Második melléfogás! Miron megtudakolta, hogy kinek készítettünk útlevelet és vízumot, hogy elutazhasson Brâncuși után? Én azonnal azt mondtam, hogy Ioana lenne a legalkalmasabb, mert annak idején a nagybátyja Târgu-Jiuba utazott az ügyében, és felment Tătărescuhoz, hogy biztosítson valamilyen állást a számára (az unokahúg az ő – Brâncuși – költségen végzett líceumot és egyetemet).

Én személyesen csak 1937-ben vagy 1938-ban ismertem meg, V.-es vagy VI. osztályos lehettem, Hobițăba jött, és egy délután meglátogatta édesapámat (ismerték egymást). 1956-ban, hogy valaki nem-hivatalos személy Párizsba utazhassék, meghívót kellett kieszközölni egy állandó jelleggel Franciaországban lakó személytől. Elküldtük a levelet a vízum kiállítására céljából, megtörtént az útlevél jóváhagyása, ezzel lejárt az 1956-os esztendő, beléptünk az '57-es évbe, Ioana megkapta a vízumot (maga Brâncuși adta beleegyezését a látogatásba).

Nem tudhatom, hogy a környezetében élők mikor kérhették meg, hogy írja alá a meghívólevelet, vagy mikor szólhattak egyáltalán neki, hogy létezik egy olyan kérés Ioanától, amelyben a Franciaországba való belépésért folyomodik, de amikor Ioana megérkezett Párizsba, Brâncuși már halott volt.

Megjegyzés:

Részletesen és pontosan igyekeztem beszámolni az esetről, annál is inkább, mert azt olvastam az újságokban, különböző, volt disszidensek beszámolóiban, a sajtónak, rádiónak adott interjúkban, kommentárookban, hogy Brâncuși nem kapott hivatalos meghívót a hazatérésre, hogy Románia Kormánya nem tartott igényt a művész által felajánlott műkincsekre stb., stb.

Végkövetkeztetésem:

A körülötte összegyülekezett disszidensek, képtelenek lévén arra, hogy saját erejükből, tehetségükből, munkájukból megéljenek, elszigetelték őt, és még ma is (az unokáik is!) a Brâncuși-tól adományba kapott vagy tőle kicsalt műkincsekből élnek. Láttam a művek egy részét kiállítva a Párizsi Modern Művészetek Múzeumában, nagyon széleskörű, jól reprezentált

válogatást, de tilos volt lefényképezni a kiállított alkotásokat, a két tulajdonos által a művekről készült reprotkat volt szabad megvásárolni csupán.

Még megemlítem a következő hozzájárulásomat az ügghöz: 1957-ben, Brâncuși halála után, és azt követően, hogy a hazahozási intézkedéseink balul végződtek, Constanța Crăciun művelődési minisztertől a következő utasítást kaptam (akkoriban a Nevelési és Művelődési Minisztériumban az építési és beruházási igazgatóság főnöke voltam): »Peștișanu, hogyha sehogyan sem sikerült Brâncuși-t hazahozni, nézz utána, hogyan lehetne kivitelezni egy emlékház építését és berendezését Hobitán, és Gorj megye tanfelügyelőségének költségvetésében irányozzatok elő a szükséges pénzalapokat!« Betettük a költségvetésbe a szükséges alapokat, és Gheorghe Peștișanut bíztuk meg az emlékház létesítésének kivitelezésével.»²

Bartha György fordítása

² Az eredeti (román nyelvű) szöveget lásd: *Portal-MÁIASTRA*, XII. évf., 2. (47.) szám (2016), p. 27–30.